

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

ЗАРЕМБА Євген Миколайович

УДК 261.7

**МІЖПРАВОСЛАВНИЙ КОНФЛІКТ В УКРАЇНІ: ВИТОКИ, ПЕРЕБІГ,
ПЕРСПЕКТИВИ ПОДОЛАННЯ**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі культурології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат політичних наук,
доцент **ЮРАШ Андрій Васильович**,
директор Департаменту у
справах релігій та
національностей Міністерства
культури України

Офіційні опоненти: доктор філософських наук,
професор **САУХ Петро Юрійович**,
академік-секретар Відділення
вищої освіти Національної
академії педагогічних наук

кандидат філософських наук,
доцент **ХРИСТОКІН Геннадій
Володимирович**,
Університет державної
фіскальної служби України,
доцент кафедри філософії та
політології

Захист відбудеться 30 травня 2018 року об 11:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул.Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 30 квітня 2018 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасні трансформації українського православ'я впливають на подальший історико-культурний розвиток України та її геополітичну роль. Події останніх років роблять гостро актуальним створення моделей розв'язання цього конфлікту, який має неприродний характер, розриваючи єдність духовно-релігійної матриці більшості українців, та породжує нові диспропорції у розвитку релігійно-життя в нашій країні. Єдиним виходом із ситуації, що склалася, який би влаштував православних українців, українське суспільство і державу, є об'єднання православних в Україні й утворення тут єдиної Помісної Православної Церкви. Розвиток української та зарубіжної православної теології надає нових аргументів на користь саме таких перспектив розвитку православ'я в Україні. Переосмислення генези міжправославного конфлікту в світлі трагічних подій останніх років також доводить необхідність реалізації саме таких сценаріїв. Створення таких підходів до розв'язки міжправославних протиріч в Україні є надзвичайно актуальним для оновлення державної політики у сфері релігійного життя.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснене у межах науково-дослідної роботи кафедри культурології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Методологія і зміст викладання соціально-гуманітарних наук», що входить до Тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Дослідження проблем гуманітарних наук», який був затверджений Вченою радою університету (протокол № 5 від 29 січня 2009 року).

Мета дослідження полягає у здійсненні філософсько-релігієзнавчого аналізу міжправославного конфлікту в Україні як комплексного явища, що сформувалося і постало як наслідок суспільно-політичних протиріч у житті новітньої України та як результат дії чинників релігійної геополітики, впливу історіософських та богословських парадигм, що лягли в основу конструювання та ескалації цього конфлікту, перебіг якого в останні роки актуалізує завдання пошуку шляхів відновлення єдності православних в Україні та утворення єдиної Помісної Православної Церкви – як ключового питання у розвитку релігійно-церковного середовища країни.

Відповідно до поставленої мети, визначаються такі основні **дослідницькі завдання**:

- сформулювати теоретично-методологічні засади для вивчення сутності міжправославних протиріч в Україні, причин та передумов виникнення довготривалого конфлікту між православними і шляхів можливого їх розв'язання, об'єднання православних й утворення ними єдиної Помісної Православної Церкви в Україні;
- здійснити комплексний аналіз трансформаційних змін у релігійному середовищі України у період її становлення як суверенної держави на основі аналізу суспільно-політичних уподобань, геополітичних симпатій та регіональних пріоритетів тогочасного населення України в цілому та

православних віруючих зокрема, що детермінували порушення інституційної єдності православних українців;

- проаналізувати основні історіософські та богословські концепти консервації міжправославних протиріч в Україні, зокрема спроб обґрунтування інституційної єдності православних на значній території колишнього СРСР шляхом розвитку ідей «єдності канонічної території», «слов'янської єдності», «панслов'янізму», «особливого цивілізаційного розвитку слов'ян», «руського світу» тощо, створених у Росії, з метою применшення історично-цивілізаційної ролі Києва у розвитку східних слов'ян доби Київської Русі й наступних періодів, та обґрунтування власного історичного лідерства;
- розкрити сутність геополітичних стратегій Руської Православної Церкви щодо православних в Україні як основну перешкоду на шляху до розв'язання внутрішньоправославних протиріч у нашій країні, об'єднання православних та утворення єдиної Помісної Православної Церкви;
- висвітлити й оцінити основні етапи незалежнення православних в Україні у церковному середовищі та українському суспільстві;
- виявити позитивну роль Української держави та українського політикуму в примиренні православних юрисдикцій та становленні єдиної Помісної Православної Церкви в Україні як важливої атрибутивної ознаки української державності;
- запропонувати комплекс необхідних заходів, спрямованих на утворення в Україні єдиної Помісної Православної Церкви.

Об'єктом дослідження є інституційна статусність православних в Україні та її трансформації під дією комплексу суспільно-політичних змін у нашій державі, що визначають геополітичні розв'язки актуальних державних проблем.

Предмет дослідження – генеза і розвиток міжправославного конфлікту в Україні, засади сучасного співіснування православних юрисдикцій, шляхи майбутнього об'єднання православних і побудови в Україні єдиної Помісної Православної Церкви.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Вивчення причин, передумов, характеру перебігу та чинників, що впливали на інтенсивність внутрішньоправославного конфлікту в Україні, а також визначення ефективності пошуку шляхів відновлення єдності православних в нашій державі та утворення єдиної Помісної Православної Церкви, вимагають комплексного використання дослідницьких методів ряду гуманітарних наук, таких як релігієзнавство, богослов'я, історія, політологія, соціально-політична психологія, соціологія та державне управління. Всебічний аналіз цих складних явищ у загальному контексті соціогуманітарного дискурсу актуалізують діалектичне осмислення процесу відродження релігійного життя, динаміку конфліктогенності церковного середовища та становлення сталого функціонування Церкви як соціального інституту й складової громадянського суспільства у загальному контексті державотворчого процесу та розвитку української політичної нації. Загальною методологічною основою для дослідження слугували праці вітчизняних вчених В.Бондаренка, І.Богачевської, В.Войналовича, В.Єленського, С.Здіорука, П.Кралюка, О.Сагана, А.Колодного, О.Онищенка,

П.Сауха, В.Токмана, Ю.Чорноморця, Л.Филипович, Г.Христокіна, А.Юраша, П.Яроцького та ін. Дослідження спирається також на використання загальнонаукових методів аналізу, синтезу, порівняння, конкретизації, узагальнення. Структурно-функціональний аналіз досліджуваних явищ дає змогу виокремлення та поглибленого розуміння ролі окремих структурних елементів православного релігійно-церковного комплексу у процесах, що відбуваються в українському релігійному середовищі. Компаративний метод дає можливість ефективно співставляти позиції православних юрисдикцій, що діють в Україні, а також інших православних церков, держави та суспільних інститутів, щодо розв'язання існуючих проблем. Порівняльно-історичний, типологічний та герменевтичний методи дають змогу оцінити досліджувані явища в їх історичному розвитку. У своєму дослідженні автор також спирається на такі конкретно-наукові методи: контент-аналіз православної та світської періодики; результати соціологічних досліджень із вивчення симпатій та антипатій православного середовища щодо предмету дослідження; включеного спостереження та вивчення експертної думки. Робота ґрунтується на принципах позаконфесійності, толерантності, об'єктивності та світоглядного плюралізму. Методологічною основою для вивчення й оцінки історичних наративів сучасного православ'я, богословських оцінок конфлікту в українському православ'ї та можливих шляхів розв'язання існуючих протиріч слугували напрацювання архімандрита К.Говоруна, архієпископа Євстратія (Зорі), С.Здіорука, С.Кияка, М.Мариновича, Г.Надтоки, митрополита Дмитра (Рудюка), патріарха Філарета (Денисенка), Є.Харьковщенка, М.Черенкова, Ю.Чорноморця, С.Шкіль.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у комплексному осмисленні причин кризового стану українського православ'я через призму аналізу суспільно-політичних перетворень у сучасній Україні, краху радянської імперії, регіональних особливостей країни, геополітичних змін та пріоритетів, а також впливу фундаменталізму в Руській Православній Церкві, що породжує відповідні історіософські й богословські конструкти, покликані розпалювати ворожнечу серед православних українців і стати на заваді утворення тут єдиної Помісної Православної Церкви. Новизна результатів розкривається в таких основних положеннях:

Уперше:

- досліджено міжправославний конфлікт в Україні як комплексне явище, що стало наслідком розпаду колишнього СРСР, утворення нових незалежних держав, що потягло за собою появу відцентрових сил у РПЦ, яка виконувала і виконує роль інтегратора колишнього російського та радянського імперського простору. Відзначено, що неоднозначність оцінок громадянами України зазначених змін геополітичної реальності жорстко корелюються із позицією православних віруючих щодо їхньої інституційної приналежності;
- встановлено, що кризові явища в українському православ'ї мають чітко виражені регіональні особливості, що проявилися у підтримці частиною віруючих і місцевими політичними елітами проукраїнської моделі розв'язання кризи чи в обстоюванні ними проросійського вектору розвитку України і зберіганні єдності православних українців із Московською патріархією з частковим послабленням диктату цього духовно-релігійного

- центру в Україні й утворенні тут митрополичого округу, що має оманливу офіційну назву «Українська Православна Церква»;
- обґрунтовано, що початок і динаміку змін у православному середовищі України визначив вихід із підпілля і легалізація Української Греко-Католицької Церкви. Саме її поява на конфесійній карті нашої країни змусила православних західних та центральних областей України позиціонувати себе як православних, які не бажають належати до складу РПЦ, а прагнуть до інституційної самовизначеності. Згодом ці настрої розповсюдились на територію усєї країни, включно з Кримом, півднем та східними регіонами України;
 - доведено, що провідну роль у підтримці конфліктогенності православного церковного середовища в Україні відіграла і відіграє керівна верхівка РПЦ, що нині солідаризувалася з російським політичним істеблішментом і підтримує його за рахунок продукування штучних сакральних конструктів, які покликані виправдовувати ідею багатопольярного облаштування світу, одним з полюсів якого російське політичне керівництво та священноначалля РПЦ бачить Росію. З цією метою культурно-цивілізаційні особливості Росії абсолютизуються та протиставляються Заходу, а Росія виступає як центр «російського світу» й основна потуга і центр світового православ'я та один із лідерів усього християнського світу. Результатом такого поєднання зусиль російської правлячої політичної еліти та верхівки РПЦ стало творення в Росії нового теократичного режиму, в якому церква бачить себе частиною державного апарату, що забезпечує сакральну легітимізацію діям влади;
 - показано безперервність спекулятивних богословських поглядів РПЦ щодо сакральних засад російського реваншизму та імперіалізму. В основу такої політичної теології у різний час поклалися такі ідеї: єдиного походження східних слов'ян; нерозривної єдності російського, українського та білоруського етносів, об'єднаних Володимировим хрещенням; єдиної канонічної території, що нібито об'єднає три східнослов'янські країни та інші держави, що утворилися на теренах колишнього СНД, особливо таких як Молдова та Казахстан. Вершиною сакральної легітимізації російського націоналізму та реваншизму став концепт «руського світу», який розглядається верхівкою РПЦ як актуалізація й інтеграція величезного простору функціонування російського мовно-культурного середовища, традицій, архетипів релігійного, політичного та суспільного життя. Нав'язливо агресивний солідаризм, що його проявляє РПЦ до православних сусідніх держав, заперечує їхнє право на самостійне облаштування релігійного життя і є формою посягання на їхню політичну незалежність і державний суверенітет, а у богословському сенсі нівелює фундаментальні права людини на свободу вибору та самовизначення окремої особистості та цілих націй і народностей;
 - виявлено, що українські богослови пов'язують перспективи православ'я в Україні з актуалізацією уявлень про київське православ'я як особливий цивілізаційний феномен, що відрізняється від російського православ'я.

Активно осмислюється досвід подолання церковних розділень у Болгарії, співіснування двох православних юрисдикцій в Естонії, подвійного підпорядкування північних єпархій у Греції. Все більше теологів вважають, що потрібно релятивізувати значення церковних структур, абсолютизуючи значення окремої громади або єпископії. У межах цієї теології Церква є мережею релігійних громад, поєднаних самою комунікацією між громадами (єпархіями), а не церковними структурами. Такі богословські концепції розвивають еклезіологію Миколи Афанасьєва та митрополита Іоанна Зізіуласа, але вже у межах постмодерного теологічного дискурсу;

- обґрунтовано, що розв'язання міжправославних протиріч в Україні та доконечне визначення зовнішнього вектору її розвитку взаємопов'язані між собою і є геополітичною проблемою, де євроатлантичні прагнення України солідаризуються з діяльністю Вселенської патріархії, а проросійські тенденції всебічно підтримуються Руською Православною Церквою. Зона впливу останньої неухильно скорочується, про що свідчать рішення недавнього Всеправославного собору, в якому РПЦ відмовилася взяти участь;
- проаналізовано, що єдиним шляхом розв'язання кризи в українському православ'ї, а відтак і нормалізації розвитку усього релігійного середовища нашої країни є об'єднання усіх православних віруючих у межах єдиної Помісної Православної Церкви в Україні. Її становлення може стати реальністю лише у випадку об'єднання свідомих ініціатив віруючих, громадянського суспільства, Української держави і Вселенського православ'я та забезпечення цим зусиллям поступального й дієвого характеру.

Уточнено:

- основні етапи перебігу внутрішньоправославного конфлікту в Україні та рівень продуктивності зусиль Церкви, суспільства і держави, спрямованих на його розв'язання та становлення в нашій державі єдиної Помісної Православної Церкви. Криза в українському православ'ї розглянута як одна з ключових проблем української внутрішньої та зовнішньої політики, а також центральне завдання державного органу в справах релігій, предмет суттєвого вектору діяльності Міністерства закордонних справ України, Міністерства інформаційної політики України та місцевих органів виконавчої влади;
- шляхи протистояння проникненню в Україну та розвінчування політизованого релігійного дискурсу як складової російського націоналізму та імперіалізму. Важливою складовою цієї роботи є система світської та духовної освіти, зусилля українських православних богословів, організація відповідної інформаційно-пропагандистської діяльності у суспільстві, розвінчування ідеї «широкої автономії» Української Православної Церкви, правильна організація капеланської роботи в армії та інших силових структурах України.

Набуло подальшого розвитку:

- дослідження взаємозалежності церкви та інших суспільних інститутів у процесі розв'язання суспільнозначущих проблем, до яких належить і проблема регулювання інституційного статусу релігійних організацій та забезпечення суб'єктності українських церков і релігійних організацій у міжнародних релігійних організаціях й екуменічному русі. Згадані зусилля розцінюються як дієве внутрішнє зміцнення Української держави та її геополітичного впливу на міжнародній арені.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що здійснений комплексний філософсько-релігієзнавчий аналіз міжправославного конфлікту в Україні як центральної проблеми розвитку релігійного життя в країні та формули і засобів розв'язання проблеми об'єднання православних і побудови єдиної Помісної Православної Церкви дозволяє трансформувати дискурс про ідентичність українського православ'я, що має велике теоретичне значення для розв'язання актуальних проблем розвитку релігійного середовища в нашій державі, удосконалення суспільно-церковних та державно-церковних відносин і може слугувати основою для подальших наукових розробок.

Практичне значення дисертації. Висновки, отримані в ході дослідження, можуть лягти в основу діяльності державних органів у справах релігій та громадських і політичних утворень, орієнтованих на національні цінності, врегулювання національних проблем релігійного та суспільно-політичного життя. Результати дослідження можуть бути використані при викладанні релігієзнавчих, філософських, політологічних та історичних дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням. Висновки та всі положення наукової новизни автор отримав самостійно. Використані в дисертаційному дослідженні ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні покликання і використані лише для підкріплення ідей здобувача.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри культурології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Ідеї та висновки дослідження були оприлюднені на наступних наукових міжнародних та всеукраїнських конференціях: XI-й міжнародній конференції «Історія релігій в Україні» (Львів, 2001); Всеукраїнській конференції «Релігія і церква у Подільському регіоні: історія та сучасність» (Хмельницький, 2002); Міжнародній конференції «Релігія і Церква в Україні: уроки минулого і проблеми сьогодення» (Київ, 2003); Всеукраїнській конференції «Державно-церковні відносини в Україні: регіональні аспекти» (Хмельницький, 2003); XXI Міжнародній науково-практичній конференції «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості» (Донецьк, 2007); XXIII Міжнародній науково-практичній конференції «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості» (Донецьк, 2008); Міжнародній науковій конференції «Людина. Світ. Суспільство» (Київ, 2009); V Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми управління» (Київ, 2009); XXVI Міжнародній науково-практичній конференції «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості» (Донецьк, 2009);

Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2010» (Київ, 2010); XI науково-практичній конференції «20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього» (Київ, 2011); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку» (Київ, 2012); VII міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Сучасні проблеми управління: виклики інформаційної епохи» (Київ, 2013); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2014» (Київ, 2014).

Публікації. Основні положення роботи висвітлені у 6 статтях, 5 з яких розміщені у фахових виданнях з філософських наук, а 1 – в іноземному.

Структура й обсяг дисертації. Мета, завдання та методологічні засади дисертаційного дослідження обумовили послідовність і логіку викладу матеріалу. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (450 позицій). Загальний обсяг дисертаційної роботи – 230 сторінок, з яких 180 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт і предмет; окреслено теоретико-методологічні принципи та методи дослідження, розкрито положення наукової новизни, теоретичне й практичне значення, перспективи використання результатів дисертації, подано відомості про форми їх апробації, відображено структуру та обсяг роботи.

У **першому розділі «Конфлікт між православними – визначальна особливість релігійного життя в сучасній Україні»** охарактеризовано джерельну базу дослідження, з'ясовано ступінь наукової розробки проблеми, запропоновано методологію дисертаційної роботи.

У **підрозділі 1.1 «Міжправославний конфлікт і проблема незалежнення православних в Україні як об'єкт дослідження»** доведено, що нові обставини україно-російського конфлікту вимагають переосмислення теоретичних і практичних підходів, що були впливовими у релігієзнавстві, теології, аналітиці, публіцистиці.

У **підрозділі 1.2 «Конфлікт між православними в контексті суспільних та церковно-інституційних перетворень в українському суспільстві»** виявлено, що безпосередньою причиною міжправославних протиріч, що виникли в Україні в кінці 1980-х років, стали масштабні суспільно-політичні та духовно-культурні зміни, що відбулися внаслідок невдалої спроби модернізації колишнього СРСР, національного та духовно-релігійного відродження, що потягло за собою виникнення серйозних напруженостей у релігійному середовищі молоді Української держави у зв'язку з відтворенням природного релігійно-церковного життя українського народу. Встановлено, що надзвичайна активність процесу відродження УГКЦ, зростання її ролі у процесі національного пробудження українців та радикальне переформатування конфесійної карти Галичини і прилеглих до неї областей, призвели до завершення процесу «критичної українізації» православних у цих регіонах. У кінці 1980-х рр. стали зрозумілими як невідворотність відродження греко-католицизму у західних областях України, так і неможливість подальшого співіснування українізованого у цьому краї

православ'я з православ'ям, чітко орієнтованим на Московську патріархію, що в часи творення сучасної Української держави виступила в ролі інтегратора загальносоюзного простору, а згодом – провідником політики Російської Федерації, спрямованої на утримання нових незалежних держав, що утворилися на території колишнього СРСР, у полі соціально-політичної гравітації РФ, а православних церковних структур, які діяли на території цих країн, у незмінному ієрархічному підпорядкуванні Москві як духовно-релігійному центру. Рух греко-католиків та частини православних у фарватері національного відродження українців, з одночасним обстоюванням іншою частиною православного населення нашої країни духовно-організаційної єдності з Московською патріархією, призвели до втрати єдності православними в Україні та утворенню на її території церковних структур, що намагалися отримати ієрархічну незалежність від Москви, та тих, що продовжували залишатися у єдності з РПЦ. Таким чином, сучасні міжправославні суперечності постали як конфлікт ідентичностей українців, що утруднив формування загальнонаціональної ідентичності української політичної нації, існування якої лежить в основі української державності і визначенні основного вектору її геополітичного розвитку.

У підрозділі 1.3 «Регіональні особливості міжправославних протиріч в Україні та шляхи подолання кризи ідентичності українців» доведено, що різнобій у регіональному сприйнятті цінностей української нації, Української держави, її співпраці на європейському та євроатлантичному напрямках став також і причиною проявлення та консервації міжправославних протиріч, які виливалися у конфлікти між прибічниками національно орієнтованих православних церков та симпатиками збереження організаційно-канонічної єдності православних в Україні з Московською патріархією.

У підрозділі 1.4 «Геополітичний вимір міжправославного конфлікту в Україні» виявлено, що з самого початку виникнення міжправославних протиріч в Україні та пошуків виходу із ситуації, що склалася, проблема подальшої долі православних в Україні постає як проблема геополітична. Легалізація української ідентичності у православному середовищі українців, що проявилася у конституюванні УАПЦ, свідчила про несприйняття значною частиною православних українців перспективи подальшого розвитку країни і нації у тих геополітичних координатах, у яких Україна з невеличкими перервами, перебувала упродовж понад трьох століть. Поява УАПЦ засвідчила бажання частини православних українців, що постійно збільшувалася, до незалежності від Москви, а згодом і до підтримки євроатлантичного вибору своєї країни. Цю ж тенденцію підтвердив і розкол УПЦ, що стався внаслідок блокування Московською патріархією процесу унезалежнення православних в Україні. Після невдалої спроби отримання автокефалії від РПЦ канонічним шляхом, в українському православ'ї посилилася тенденція до відходу від Москви як духовно-релігійного центру й утвердження церковної незалежності явочним шляхом, в обхід канонів і традицій православної церкви. Наслідком цього стало утворення в Україні трьох православних юрисдикцій, що, починаючи з 1992–1993 рр., перебувають у стані неперервної позиційної боротьби та пошуку шляхів виходу з міжправославного конфлікту й адекватного інституційного облаштування своїх Церков – УПЦ у єдності

з Московським патріархатом, УПЦ Київського патріархату та УАПЦ. Проведення у 1992 р. т. з. Харківського архієрейського собору УПЦ, спрямованого на черговий розкол в українському православ'ї та усунення митрополита Філарета від керівництва цією Церквою, а також утворення на базі частини церковних структур УПЦ та УАПЦ нової церковної структури УПЦ Київського патріархату, не дало помітних зрушень у розв'язанні міжправославних протиріч в Україні та у просуванні православних українців до інституційного унезалежнення їхньої Церкви. Ці інституційні зміни лише підкреслили відсутність єдності ідентичностей українців, які проживають у різних регіонах країни. Московська патріархія та політичне керівництво Російської Федерації, що прагнуть об'єднання незалежних держав, які утворилися на теренах колишнього СРСР, навколо Росії та утримання православних, які проживають на їхніх територіях, в організаційній єдності під проводом Московської патріархії, вдалися до пошуків ідеологічних, історіософських та богословських засад, здатних забезпечити таку єдність в історичній перспективі. РПЦ виступила ініціатором таких пошуків, а їхні результати запропонувала російській політичній еліті у вигляді готового інтелектуального продукту, що міг лягти в основу експансіоністським і шовіністським політичним наміром Москви стосовно країн, що утворилися унаслідок розвалу СРСР.

У другому розділі **«Історіософські та богословські основи міжправославних протиріч в Україні»** проаналізовано основні історіософські та богословські концепти консервації міжправославних протиріч в Україні, виявлено особливості й критичний потенціал альтернативних богословських проєктів.

У підрозділі 2.1 **«Православна церква в Україні в історіософських побудовах світових духовно-релігійних центрів»** виявлено, що загальним контекстом для історіософських конструктів основних конкуруючих світових духовно-релігійних центрів стала боротьба Константинопольського і Московського патріархатів за владу і вплив у світовому православ'ї. Головним предметом змагань між двома патріархатами стала православна діаспора та церкви, що історично походили від Київської митрополії. Константинопольський і Московський патріархати претендують на статус «Церкви-Матері» для українського православ'я. Додаткових аргументів на користь активного втручання Вселенського патріархату в справи України надає його статус вищої апеляційної влади в православ'ї. Керівництво, богослови та публіцисти РПЦ розвивають популярну історіософію, згідно із якою Московська патріархія та Росія зберігають чистоту «православності», протистоять силам зла із Заходу, що готують прихід антихриста. Предметом ідеологічної боротьби стала інтерпретація значення вибору князем Володимиром або як проєвропейського (УПЦ КП, УГКЦ, Українська держава), або як антиєвропейського (РПЦ, керівництво Росії). Створення повноцінного богословського обґрунтування існування українського православ'я як особливого релігійно-культурного типу стало завданням для сучасного покоління вітчизняних теологів.

У підрозділі 2.2 **«Богословські концепти міжправославних протиріч в Україні: релігієзнавчий аналіз»** встановлено, що богословська аргументація доповнює політичну та ідеологічну, а іноді стає основною. Різна інтерпретація канонів виникає у зв'язку із різними богословськими концепціями «помісності», відмінним баченням виправданих шляхів до автокефалії, різним розумінням

«спілкування» між православними церквами (євхаристійне, містичне, адміністративне). Еволюція української богословської думки за останні тридцять років полягає у широкому залученні тих інтерпретацій канонів та еклезіологічних концептів, що були розвинуті у світовому православ'ї у ХХ столітті за межами Московського патріархату. Це створило дискусійне поле для пошуку різних моделей виходу українського православ'я із сучасної кризи.

У *підрозділі 2.3 «Православно-богословські проекти майбутнього Церкви в Україні»* виявлено, що українські богослови пов'язують перспективи православ'я в Україні із церковно-канонічними та церковно-суспільними проектами, які спираються на певні богословсько-культурологічні уявлення про київське православ'я як особливий цивілізаційний феномен, що відрізняється від російського православ'я. Українські богослови підкреслюють, що сьогодні існують достатні канонічні підстави для об'єднання за взірцем Болгарії, при суттєвому сприянні держави. Також цілком можливим є існування двох православних юрисдикцій, як у Естонії. Найменш реалістичним є пропозиція приєднати УПЦ КП та УАПЦ за взірцем північних єпархій Греції, які формально належать Константинопольському патріархату, але реально – Елладській Церкві, якій вони передані в управління. Процеси об'єднання можуть розпочатися знизу, із комунікації вірних та громад, оскільки лише у конкретних парафіях та єпархіях виявляється загальна церква, тоді як патріархати і митрополії є лише формальними структурами. Звідси богословами робиться висновок, що боротьба за «канонічні території» суперечить самій сутності християнської церкви як комунікації всіх ортодоксально віруючих. В цілому, результати богословських дискусій є суперечливими, але усі їх учасники визнають, що Константинопольський патріархат більш готовий до ролі арбітра проблем українського православ'я не лише через канонічне становище вищої апеляційної інстанції, а й через дотримання ідей «відкритого православ'я».

У **третьому розділі «Автокефалія православних в Україні як безальтернативний вихід із міжправославного конфлікту»** розкривається зміст та форми співпраці церков, держави і суспільства, необхідні для оптимального вирішення проблем вітчизняного православ'я.

У *підрозділі 3.1 «Унезалеження православних в Україні – церковна ділянка роботи»* передусім доводиться, що ситуація, яка склалася в українському православ'ї, може бути розв'язана лише у результаті комплексних зусиль Церкви, української держави і суспільства. При цьому під зусиллями Церкви слід розуміти як діяльність у цьому напрямку усіх фігурантів міжправославного конфлікту в Україні, так і закордонних авторитетних релігійно-духовних центрів. Церковна ділянка роботи з врегулювання міжправославного конфлікту в Україні та визначення перспектив українського православ'я зводиться до пошуку конструктивної моделі розв'язання цих питань зі сторони усіх учасників цього процесу. Для УПЦ це означало б відхід від однозначно-безперспективного оцінювання ситуації в українському православ'ї у категоріях «розкол», «відступництво», «покаяння розкольників», «смирненне повернення в лоно канонічної Церкви» тощо, оскільки йдеться про щире прагнення значної частини української православної людності до унезалеження православної Церкви в Україні, що має під собою усі канонічно-правові, історичні, політичні та

інші підстави. Позиція УПЦ в цьому питанні вважалася б конструктивною, якби вона не повторювала модель врегулювання міжправославних протиріч в Україні, запропоновану РПЦ, а базувалася б на бажанні відновити організаційну цілісність православних церковних структур в нашій державі з урахуванням усього спектру думок православних українців. Для УПЦ КП та УАПЦ необхідним є знаходження взаємоприйнятної моделі об'єднання цих Церков, що передбачає широкий компроміс, максимально позбавлений від нав'язування персональних амбіцій зі сторони церковної ієрархії. Для Московської патріархії, що нині зайняла позицію організатора переслідування православних українців, які тією чи іншою мірою виражали своє бажання мати в Україні інституційно незалежну православну Церкву, з конструктивної точки зору, необхідно змінити своє ставлення до міжправославного конфлікту в Україні, визначивши його не як антиросійське явище, а як конфлікт ідентичностей православних різних регіонів України, а також трансформувати своє нинішнє ставлення до цього явища, виходячи з інтересів світового православ'я, на одну з лідируючих ролей у якому РПЦ претендує. Вселенській патріархії у цих питаннях слід було б, спираючись на підтримку інших древніх східних патріархатів та інших православних церков, що в останній історичний період вийшли з-під патронату Московської патріархії, проводити більш активну політику щодо об'єднання та канонічного визнання національно орієнтованих православних церков в Україні і пошуку реалістичної моделі відновлення організаційної єдності православних українців.

У підрозділі 3.2 «Суб`єктність православної Церкви в Україні як мета державної політики у «православному питанні», виходячи з політичних міркувань та спираючись на канонічно-правову основу облаштування життя православних церков, а також на історичну традицію, Українська держава може і зобов'язана надати ефективну різноманітну підтримку православним громадянам своєї країни у розв'язанні міжправославних протиріч і утвердженні незалежного статусу їхньої церкви. Для держави розв'язання цих питань є важливим як з точки зору забезпечення громадянського миру загалом у суспільстві, так і з міркувань відповідності форми облаштування православної церкви політичному статусу української нації. Українська держава повинна взяти на себе медіаторські функції з організації процесу примирення та об'єднання православних в Україні та ініціювати визнання бажаного для об'єднаної Церкви її канонічно-правового статусу. Для держави з переважаючим православним населенням ці завдання повинні стати пріоритетними як у внутрішній, так і у зовнішній політиці.

У підрозділі 3.3 «Розв'язання міжправославних протиріч в Україні й українське суспільство» доведено, що розв'язання міжправославних протиріч в Україні та утвердження відповідного канонічно-правового статусу православної церкви у нашій країні, безумовно, повинні стати і у центрі уваги українського суспільства. В останні роки в суспільстві відбуваються позитивні трансформації щодо розуміння необхідності змін щодо ставлення громадян до проблем незалежності православних в Україні. Внаслідок цих змін в Україні постійно і суттєво зростає відсоток симпатиків утвердження тут інституційно незалежної православної церкви, про що свідчить підтримка населенням національно орієнтованих православних

Церков, яка стало зростає. До розв'язання проблеми православних тією чи іншою мірою долучаються й інститути громадянського суспільства, що формуються в Україні. Найбільшу активність у цьому напрямку проявляють політичні партії та об'єднання громадян, а також різного роду тимчасові утворення такі, скажімо, як об'єднання депутатів різних рівнів, зацікавлених у розв'язанні міжправославних протиріч та утвердженні в Україні адекватного інституційно-канонічного статусу Православної Церкви. Лише останнім часом в Україні з'явилися громадські об'єднання, що виявляли свою зацікавленість у розв'язанні цих питань, діють на постійній основі і є менш політизованими і більш фаховими у підході до розв'язання проблем православних.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дисертаційного дослідження сформульовано такі узагальнюючі висновки, які мають теоретичне і практичне значення.

Аналіз чинників, що призвели до загострення у православному церковному середовищі України, перебіг відкритого міжправославного конфлікту, що триває майже тридцять років, а також його латентних виявів, урахування усього багатоманіття впливів на його перебіг та здобутків і прорахунків у роботі, спрямованій на розв'язання історичної долі православних в Україні з боку самих суб'єктів міжправославного конфлікту, закордонних духовно-релігійних центрів, Української та інших держав, що тією чи іншою мірою впливали на розв'язання «українського православного питання» та українського суспільства, дозволяє зробити висновок, що міжправославний конфлікт в Україні вступив у свою заключну фазу, а актуальні внутрішні й зовнішні обставини є найбільш сприятливими для його розв'язання і побудови в нашій країні єдиної Помісної Православної Церкви з автокефальним статусом.

На сьогодні вповні проявилися усі чинники, здатні вплинути на розв'язання міжправославних протиріч в Україні, та оформилися контури можливих моделей виходу православних українців із кризи й визначення для їхньої церкви відповідного канонічно-правового статусу. З урахуванням існуючих тенденцій у ставленні українців до цих проблем, єдиною адекватною моделлю їхнього розв'язання може бути об'єднання православних в Україні та утворення тут єдиної Помісної Православної Церкви з автокефальним статусом. Досягненню цієї стратегічної мети можуть передувати різного роду перехідні форми її досягнення, як-от: утворення і співіснування в Україні двох канонічних православних юрисдикцій на основі Української Православної Церкви в канонічній єдності з Московським патріархатом та Православної Церкви, утвореної шляхом об'єднання (чи приєднання одна до одної) національно орієнтованих православних Церков – УПЦ Київського патріархату та Української Автокефальної Православної Церкви, що діють сьогодні поза канонічним полем, але за сприятливих обставин можуть бути повернуті в лоно вселенського православ'я Константинопольською патріархією у співдружності з іншими автокефальними православними церквами.

При цьому в країні повинно бути відрегульовано механізми вільного переходу православних парафій та інших православних релігійних організацій з однієї

православної юрисдикції в іншу. Ця обставина набирає особливої ваги з метою запобігання різного роду спекуляціям навколо питання зміни релігійними організаціями й окремими особами своєї юрисдикційної приналежності. Не менш важливим моментом, спрямованим на реалізацію ідеї утворення в Україні єдиної Помісної Православної Церкви, мало б стати законодавче закріплення механізмів найрізноманітнішої підтримки національно орієнтованих православних церков, зміцнення їхньої матеріально-технічної бази, бюджетного фінансування навчальних закладів, утворених під патронатом цих церков, тощо. Окремі з цих питань могли б вирішуватися за допомогою спеціальних договорів держави з цими церквами.

Доведено, що єдиним легітимним, згідно з нормами канонів, шляхом розв'язання кризи в українському православ'ї, а відтак і нормалізації розвитку усього релігійного середовища нашої країни, є об'єднання усіх православних віруючих у межах єдиної Помісної Православної Церкви в Україні. Її становлення може стати реальністю лише у випадку об'єднання зусиль віруючих, суспільства, Української держави і Вселенського православ'я та забезпечення цим зусиллям поступального і безперервного характеру.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Заремба Є.М. Православна церква в Україні в історіософських побудовах світових духовно-релігійних центрів / Є.М. Заремба // Практична філософія. – № 3. – 2017. – С.56–66.
2. Заремба Є.М. Богословські засади міжправославних протиріч в Україні: релігієзнавчий аналіз / Є.М. Заремба // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2017. – № 18. – С.40–43.
3. Заремба Є.М. Генеза міжправославних протиріч в Україні: релігієзнавчий аналіз / Є.М. Заремба // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2017. – № 19. – С.31–35.
4. Заремба Є.М. Православні богословські проекти майбутнього Церкви в Україні / Є.М. Заремба // Гілея. – Випуск 123. – 2017. – С.250–253.
5. Заремба Є.М. Автокефалія православних в Україні як безальтернативний вихід з міжправославного конфлікту / Є.М. Заремба // Практична філософія. – № 4. – 2017. – С.55–64.

Стаття в іноземному періодичному виданні:

6. Заремба Е. Перспективы украинского православия в богословских проектах / Евгений Заремба // Modern Science. – Praha, 2017. – № 3. – P.114–119.

Публікації в інших наукових виданнях:

7. Заремба Є. М. Про стан та деякі тенденції розвитку релігійної ситуації у Вінницькій області на межі двох тисячоліть / Є.М.Заремба // Історія релігій в Україні. Праці XI-ї міжнародної наукової конференції, Львів, 16-19 травня 2001 р. – Книга II. – Львів : Логос, 2001. – с. 52–54.

8. Заремба Є. М. Особливості розвитку релігійної ситуації у Вінницькій області на початку третього тисячоліття / Є.М.Заремба // Релігія і церква у Подільському регіоні: історія та сучасність. Науковий збірник за ред. А.Колодного. – Хмельницький : Вид-во Хмельницького інститут регіонального управління та права, 2002. – С.50–56.

9.Заремба Є. М. Про деякі особливості розвитку релігійної мережі на Вінниччині / Є.М.Заремба // Державно-церковні відносини в Україні: регіональні аспекти. Науковий збірник за ред. А.Колодного. – Хмельницький : Вид-во Хмельницького інститут регіонального управління та права, 2003. – С.154–157.

10. Заремба Є. М. Деякі особливості та тенденції поширення католицизму в Україні (на матеріалі Вінницької області) / Є.М.Заремба //Релігійна свобода. Науковий щорічник. № 7 (Матеріали міжнародної наукової конференції «Релігія і Церква в Україні: уроки минулого і проблеми сьогодення»). – К. : Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, 2003. – С.91–95.

АНОТАЦІЯ

Заремба Є. М. Міжправославний конфлікт в Україні: витоки, перебіг, перспективи подолання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2018.

Дисертація присвячена філософсько-релігієзнавчому аналізу міжправославного конфлікту в Україні як комплексного явища, що сформувалося і постало як наслідок суспільно-політичних протиріч у житті новітньої України та результат дії чинників релігійної геополітики, що лягли в основу конструювання та ескалації цього конфлікту, а також пошуку шляхів відновлення єдності православних в Україні та утворення тут єдиної Помісної Православної Церкви як ключового питання у розвитку релігійно-церковного середовища країни та повноцінної реалізації ним своїх соціальних та світоглядних функцій. Розкрито сутність геополітичних стратегій Руської Православної Церкви щодо православних в Україні як основну перепону на шляху до розв'язання внутрішньо православних протиріч у країні, об'єднання православних в Україні й утворення єдиної Помісної Православної Церкви. Висвітлено та оцінено основні етапи унезалежнення православних в Україні у церковному середовищі й українському суспільстві. У результаті дослідження виявлено, що різні історіософські, богословсько-канонічні та міфонаративні концепції стосовно статусу і перспектив давньої Київської митрополії пов'язані з боротьбою Константинопольського і Московського патріархатів за вплив у світовому православ'ї. Українські богослови пов'язують перспективи православ'я в Україні з актуалізацією уявлень київське православ'я як особливий цивілізаційний феномен, що відрізняється від російського православ'я. Все більше теологів вважають, що потрібно релятивізувати церковні структур, абсолютизуючи значення окремої громади або єпископії. В межах цієї теології Церква є мережею релігійних громад,

поєднаних самою комунікацією між громадами (єпархіями), а не церковними структурами.

Ключові слова: церковна громада, патріархат, автокефальна церква, канони, еклезіологія, автономна Церква, помісна Церква.

АННОТАЦІЯ

Заремба Е. М. Межправославний конфлікт в Україні: истоки, протекание, перспективи преодоления. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2018.

Диссертация посвящена философско-религиоведческому анализу межправославного конфликта в Украине как комплексного явления, что сформировалось и состоялось как следствие общественно-политических противоречий в жизни современной Украины и результат действия факторов религиозной геополитики, которые легли в основу конструирования и эскалации этого конфликта, а также поиска путей восстановления единства православных в Украине и образования здесь единой Поместной Православной Церкви как ключевого вопроса в развитии религиозно-церковной среды страны и полноценной реализации ею своих социальных и мировоззренческих функций. Раскрыта сущность геополитических стратегий Русской Православной Церкви относительно православных в Украине как основной преграды на пути к решению внутренне православных противоречий в стране, объединению православных и образования единой Поместной Православной Церкви. Освещены и оценены основные этапы обретения независимости православных в Украине в церковной среде и украинском обществе. В результате исследования выявлено, что различные исторические, богословско-канонические и мифонарративные концепции относительно статуса и перспектив древней Киевской митрополии связаны с борьбой Константинопольского и Московского патриархатов за влияние в мировом православии. Украинские богословы связывают перспективы православия в Украине с актуализацией представлений о киевском православии как особом цивилизационном феномене, отличающемся от русского православия. Активно осмысливается опыт преодоления церковных разделений в Болгарии, сосуществование двух православных юрисдикций в Эстонии, двойного подчинения северных епархий в Греции. Все больше теологов считают, что нужно релятивизировать церковные структуры, абсолютизируя значение отдельной общины или епископии. В рамках этой теологии Церковь является сетью религиозных общин, объединенных самой коммуникацией между общинами (епархиями), а не церковными структурами. Выяснены богословско-канонические основания необходимости получения автокефального статуса Украинским Православием. Проведен анализ ключевых первопричин и канонической правомерности создания УПЦ КП, основой которых есть 34 Апостольское правило. На основании исследования основных этапов становления украинских церковных юрисдикций в условиях трансформационных изменений постсоветского общества констатируется,

что главной причиной невозможности объединения украинских Церквей есть искусственно создаваемые православными иерархами конфликтные ситуации в украинской православной среде. Указано на существование основных экклезиологических противоречий, имеющих место в украинском православии, а именно: в вопросах апостольской преемственности, церковной каноничности, административного объединения поместных Церквей и крещения.

Ключевые слова: церковная община, патриархат, автокефальная церковь, каноны, экклезиология, автономная Церковь, поместная Церковь.

SUMMARY

Zaremba E.M. The inter-Orthodox conflict in Ukraine: origins, course, perspectives of overcoming. – Manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Philosophy in specialty 09.00.11 – Religious Studies – National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2018.

The dissertation is devoted to the philosophical and religious analysis of the inter-Orthodox conflict in Ukraine as a complex phenomenon that emerged and arose as a result of socio-political contradictions in the life of the newest Ukraine, and the result of the actions of religious geopolitics, which formed the basis of the design and escalation of this conflict, the restoration of the unity of the Orthodox in Ukraine and the formation of a single local Orthodox Church here as a key issue in the development of the religious and church environment of the country and a full realization of its social and ideological functions. The essence of geopolitical strategies of the Russian Orthodox Church concerning the Orthodox in Ukraine as the main obstacle on the way to solving intra-Orthodox contradictions in the country, the unification of Orthodox in Ukraine and the formation of a single Local Orthodox Church are revealed. The main stages of the independence of the Orthodox in Ukraine in the church environment and Ukrainian society are highlighted and evaluated. As a result of the research it was revealed that various historiosophical, theological-canonical and mytho-narrative concepts concerning the status and prospects of the ancient Kyiv Metropolis are related to the struggle of the Constantinople and Moscow Patriarchates for influence in world Orthodoxy. Ukrainian theologians associate the prospects of Orthodoxy in Ukraine with the actualization of ideas about Kiev's Orthodoxy as a special civilizational phenomenon, different from Russian Orthodoxy. More and more theologians believe that it is necessary to relativize church structures, absolutizing the significance of a particular community or episcopacy. In the framework of this theology, the Church is a network of religious communities united by the very communication between communities (dioceses), rather than church structures.

Key words: church community, patriarchy, autocephalous church, canons, ecclesiology, autonomous church, local church.